

UDK 94 (497.5)
Izvorni znanstveni rad
Priljeno: 8. siječnja 2023.
Prihvaćeno: 13. ožujka 2023.
<https://doi.org/10.59323/k.15.1.4>

Blanka Matković¹

Poslijeratna komunistička represija i križari na neretvanskom prostoru: djelovanje Milasove skupine u dokumentima UDB-e i Narodne milicije (2)

U prvim mjesecima nakon završetka vojnih operacija u Dalmaciji, započeto je organiziranje prvih križarskih skupina. Među njima bile su i one u okolici Metkovića koje su osnivane već krajem 1944., a koje su često prelazile na hercegovačko tlo ili održavale kontakte s tamošnjim suradnicima. Tijekom tog razdoblja pojedine skupine razbijene su, a obračun s križarima nastavljen je i tijekom 1945. godine. Do početka 1946. neretvanski kraj će uglavnom biti „očišćen“ od križara, a brojni njihovi suradnici poznati komunističkim vlastima i progonjeni. No, upravo se tada na metkovsko područje povremeno počinje prebacivati skupina križara Ivana Milasa iz Čapljine koji je surađivao i sa širokobriješkim križarima. Na temelju dokumenata, konstantno djelovanje Milasove skupine na metkovskom području može se pratiti negdje od početka ljeta 1946. pa do početka rujna kada je Milas uhvaćen. Njegova sudbina još uvijek je predmet kontroverzi.

Ključne riječi: Hercegovina, Ivan Milas, križari, Metković, protukomunistički otpor.

1. Djelovanje križarske skupine Ivana Milasa i nepodudarnosti u izvorima

Ivan Milas pok. Vice i majke Kate Lovrić rođen je 16. listopada 1912. u Čapljini što potvrđuje i rodni list koji je objavio Ivan Jurić. Po zanimanju je bio

¹ Dr. sc. Blanka Matković, Coventry, Ujedinjeno Kraljevstvo. E-pošta: blankamatkovic@gmail.com.

vozač, a u Mostaru je završio dva razreda gimnazije. U braku s Aleksandrom Mijat dobio je dvoje djece. Majka mu je bila osuđena na godinu dana zatvora zbog suradnje s „odmetnicima“. Milas je imao tri brata Edu, Mladena i Krešimira te sestru Amaliju udanu za Antu Bilića iz okolice Livna. Kapitulacija bivše Jugoslavije zatekla ga je u Nišu, a nakon toga odlazi u Čapljinu, gdje je živio do 1944. godine, kada se zaposlio kod Gestapoa u Mostaru u svojstvu vozača. U Mostaru je ostao do povlačenja Nijemaca, a zatim je otišao u Sarajevo i iz Sarajeva u Zagreb, te prema Austriji. Iz Austrije se ipak preko Maribora vratio u Split gdje je uhićen. Tijekom prebacivanja na brod u Splitu je pobjegao iz kolone i pješice preko Žrnovnice, Blata na Cetini, Kamenmosta i Širokog Brijega otišao na Vran planinu u Bosni i Hercegovini gdje se 1. srpnja 1945. priključio skupini križara pod zapovjedništvom Stjepana Sičaje Gegana iz Rame.² Ondje je ostao oko tri mjeseca, a tijekom tog razdoblja Sičajina skupina izvršila je akciju na Jablanicu.³ Prema drugoj izjavi, Milas je u Sičajinoj skupini ostao oko mjesec dana nakon čega su se raspršili kada ih je napala vojska. Dana 18. kolovoza 1945., nakon odvajanja od Sičajine skupine, Milas se s nekolicinom hercegovačkih križara – Šuškom, Galićem i Matom Vidovićem – kreće na hercegovačkom prostoru, odnosno ponajviše oko Širokog Brijega.⁴ Tijekom okupljanja križara na planini Čvrnsnici susreće duvanjskog križara Mirka Kapulicu koji je održao govor i predložio da se križari razbiju u manje skupine zbog lakšeg izbjegavanja zasjeda te da svaka skupina preuzme kontrolu određenog područja. Kako su se križari s tim prijedlogom složili, Milas je trebao biti priključen križarskoj skupini Nike Vladića. No, Vladić je predložio povezivanje s četnicima u istočnoj Hercegovini što su pojedini križari odbili te su na čelu s Milasom odlučili uputiti se na teren Brotnja. Time je nastala Milasova križarska skupina iz koje će, prema Milasovoj izjavi, pojedinci biti isključivani zbog neposlušnosti, a bilo je i slučajeva likvidacije zbog pljačke.⁵ Na području Brotnja ostat će do početka 1946. godine kada se prebacuju na područje Hutova i Gornjeg Hrasna. „Tada sam imao priliku da kod njih vidim pismo od grupe odmetnika iz Konavala, koje je bilo upućeno preko grupe „Bjelave“ grupi „Žaba“ tj. grupi Papca“, navodi Milas istaknuvši da se u pismu radilo o „dvije strojnice koje su odmetnici iz Konavala trebali uputiti Vicku Krakiću“.⁶ Nakon spome-

2 Opširnije o Stjepanu Sičaji Geganu vidi: „Drugi svjetski rat“.

3 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, Dosje Ivice Milasa.

4 Milas ne navodi imena za Šuška i Galića pa je nejasno o kojim je križarima riječ.

5 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, Dosje Ivice Milasa.

6 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.1., Zapisnici sa saslu-

nutog susreta Milasova skupina vratila se na čapljinski kotar. Zbog novih napada vojske, skupina se u jednom trenutku prebacila na prostor iznad Metkovića gdje su predanili nakon čega su se povratili na područje Brotnja uz povremene posjete križarima na širokobriješkom prostoru i kraći boravak kod prebilovačkih četnika sredinom lipnja 1946. godine. Od kraja lipnja do uhićenja početkom rujna 1946. Milas će se kretati na prostoru Vida i Gabele.⁷

Ovi podaci iz Milasove izjave veoma su važni jer upućuju na nelogičnosti u objavljenoj literaturi. Tako Radelić navodi da je skupina Ivana Milasa nastala nakon što je njemačka obavještajna služba 1944. uputila svoje ljude rodom iz Metkovića i okolice da organiziraju gerilske skupine te da je od 30 dezertera koji su odbili novačenje u NOV osnovana križarska skupina koja je na temelju njemačkih direktiva koordinirala suradnju s četnicima i djelovala na hercegovačkom, neretvanskom i dubrovačkom području do početka 1945.⁸ Početkom 1945. skupina je prilikom prebacivanja na Pelješac preko Neuma pala u zasjedu⁹ skupine vojnika i pripadnika OZN-e koju je predvodio „aktivist“ Krešo Ivanković iz Dobranja.¹⁰ Tom je prilikom ubijeno osam križara i neka bolničarka rodom iz Mostara, a preživjeli su se povukli u Hercegovinu. „Među mrtvima je identifikovan samo domobranski oficir Antun Bačić“, a „ostali lješevi nisu se mogli prepoznati, tako da se nije znalo tko je od bandita poginuo, a tko je ostao živ“.¹¹ Kako preživjelim križarima iz ove skupine vlasti nisu uspjele ući u trag, pretpostavljeno je da su se povukli u Hercegovinu. No, kako je prethodno objašnjeno, riječ je ustvari o drugim križarskim skupinama koje su doista organizirale na neretvanskom prostoru tijekom 1944. godine, a u spomenutom slučaju riječ je o skupini Antuna Bačića. Djelovanje tih križara nema poveznicu s Milasom koji je u tim trenucima još uvijek živio u Mostaru, a na neretvan-

šanja Ivana Milasa, 7.9.1946.

7 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa.

8 Radelić, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, 480.

9 *Isto*.

10 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 015.17., Elaborat SDS-a o banditizmu na području bivšeg kotara Makarska. Matković, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, *Likvidacije i progoni*, 912-932. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, *Likvidacije i progoni*, 1182-1202.

11 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 015.17., Elaborat SDS-a o banditizmu na području bivšeg kotara Makarska. Matković, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, *Likvidacije i progoni*, 912-932. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, *Likvidacije i progoni*, 1182-1202.

skom području se ne pojavljuje prije ljeta 1946. izuzevši kraći boravak negdje kod Metkovića početkom te godine. Naime, na temelju Milasove izjave može se potvrditi da je prvi kontakt s križarima uspostavio na Vran planini negdje početkom srpnja 1945. te je ondje ostao do kolovoza iste godine nakon čega se do ljeta 1946. gotovo stalno zadržavao na području Čapljine, Čitluka i Međugorja.

Nejasan je i detalj o djelovanju neretvanskih križara na dubrovačkom području. Naime, prema podacima iz dosjea konavoskog križara Pere Bakića iz Čilipa veza tamošnjih križara s onima u Hercegovini i u Žabi nikada nije bila uspostavljena¹² iako i presuda fra Robertu Skansiju upućuje na to da su križari ondje zasigurno djelovali odmah nakon „oslobođenja“.¹³ S obzirom na to da je Bakić uhvaćen početkom travnja 1945., njegove se spoznaje svakako odnose na ranije razdoblje.¹⁴ U svojoj izjavi od 25. svibnja 1945. Nikola Grbavac svjedočio je o fra Linu koji je bio na službi u Janjini na Pelješcu, a odande je navodno pobjegao „jer je bio obavješten iz Dubrovnika od nekog popa da se traga za njim i da se skloni“.¹⁵ Fra Lino spominjao je da će se prebaciti u Konavle „jer da tamo ima škripara“, no neki Raguž koji je bio zaposlen na željezničkoj postaji u Kominu mu je odgovorio „da može preko Šipovice u pravcu Mostara i Zagreba“.¹⁶ Ukoliko je u tom trenutku bilo križara u dubrovačkom primorju, utoliko se čini da stanovnici Pelješca i neretvanskog područja o tome nisu imali saznanja. Doduše, Milas je u jednoj izjavi naveo da je prilikom boravka kod hutovskih križara vidio pismo konavoskih križara, no riječ je o događaju s početka 1946. godine¹⁷, pa se čini da je veza konavoskih križara s onima u Hercegovini uspostavljena nakon Bakićevog zarobljavanja. Štoviše, u izjavi Ivana Milasa ostala je tek kraća zabilješka o kraćem boravku u dubrovačkom primorju. Negdje u jesen 1945., odnosno tijekom borbi na Žabi, Milas s osmoricom križara odlazi prema Dubrovniku, odnosno do Slanog, „da bi zavarali trag“.¹⁸ Na dubrovačkom prostoru nije uspostavio kontakte osim što je na području Neuma i Kleka poslao nekog Vukorepa kod trgovca Savića, „ali mi rekoše da je

12 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, Dosje Pere Bakića.

13 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, Dosje fra Roberta Skansija.

14 J. Mašković, „Narodna obrana progoni razbojničke bande“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 6.5.1945., 3.

15 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, br. 117, Izjava Nikole Grbavca, 25.5.1945.

16 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, br. 117, Izjava Nikole Grbavca, 25.5.1945.

17 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.1., Izjava Ivana Milasa od 7.9.1946.

18 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, Dosje Ivica Milasa.

nesiguran“.¹⁹ Savić je poznao Vukorepa i ipak mu dao nešto kruha. U svakom slučaju, riječ je o događaju iz listopada 1945. koji se zbilo u okolici Slanog, a ne s početka iste godine prilikom prebacivanja na Pelješac. Radelić se oslanja na elaborat SDS-a u kojemu se doista ističe da je „početkom 1945. godine grupa bandita s Milasom i Bačićem na čelu, uslijed stalnih potjera za njima, namjeravala da se prebaci na poluotok Pelješac preko Neuma“.²⁰ Upravo ovaj navod otkriva da je ustvari riječ o ranije spomenutoj skupini domobranskog časnika Antuna Bačića, a ne Milasovoj skupini. Kasnija Milasova skupina na neretvanskom prostoru doista će brojiti oko 30 pripadnika, no spomenuti broj ipak se ne odnosi na skupine o kojima je riječ u Radelićevom navodu. Stoga se čini da je u elaboratu SDS-a došlo do simbioze podataka o nekoliko različitih križarskih skupina ili do namjernog kasnijeg povezivanja Milasa s djelovanjem križara na neretvanskom području krajem 1944. i početkom 1945. godine. Također se može zaključiti da se navodi u elaboratu temelje na nepotpisanoj izjavi nepoznatog komunističkog dužnosnika u kojoj on opširno govori o djelovanju križara na neretvanskom području. Svjedočeci o kraju Milasove skupine, davatelj izjave navodi da su izvršavanje akcije na Milasovu skupinu dogovorili on i Slavko Andrijašević, a u nastavku izjave kao jednog od izvršitelja spominje i Petra Bebića.²¹ Uzevši u obzir da su prema navodima iz elaborata SDS-a akcijom rukovodili oficiri UDB-e Slavko Andrijašević, Ivan Ivanković i Petar Bebić²², za pretpostaviti je da bi nepotpisana izjava mogla biti Ivankovićeva iako se to sa sigurnošću ne može potvrditi. Upravo se u spomenutoj izjavi Milas povezuje s djelovanjem neretvanskih križara već u trenutcima kada se Nalis probijao prema Žabi. Kako se u izjavi također navodi da je Sarajevo još bilo pod kontrolom Nijemaca, a Hercegovina „oslobođena“ do Konjica, zasigurno je riječ o događajima prije početka travnja 1945. godine. No, prema ranije citi-

19 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, Dosje Ivica Milasa.

20 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 015.17., Elaborat SDS-a o banditizmu na području bivšeg kotara Makarska. Matković, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, *Likvidacije i progoni*, 912-932. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, *Likvidacije i progoni*, 1182-1202.

21 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, br. 121, Nepotpisana izjava o djelovanju Milasove skupine.

22 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 015.17., Elaborat SDS-a o banditizmu na području bivšeg kotara Makarska. Matković, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, *Likvidacije i progoni*, 912-932. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, *Likvidacije i progoni*, 1182-1202.

ranog Milasovoj izjavi, on se tada već nalazio u Sarajevu nakon čega se povlači prema Zagrebu. Upravo je u spomenutoj nepotpisanoj izjavi zabilježen i podatak da se u tim trenucima s Milasom u okolici Metkovića nalazio i Bačić iako je on prema drugim dostupnim izvorima tada već bio mrtav.

Ovih nekoliko nepodudarnosti svakako otkrivaju poteškoće s kojima se istraživač suočava prilikom istraživanja teme za koju su dostupni izvori uglavnom oni s jedne, u ovom slučaju jugoslavenske provenijencije. Osim toga, čak su i sami autori elaborata republičkog SDS-a istaknuli značajne izazove u prikupljanju podataka o djelovanju križarskih skupina navevši da je „danas, dosta godina poslije pojave i uništenja bande vrlo teško dati podatke za sve bandite koji su pohvatani ili likvidirani na području sadašnjeg kotara“. „To zbog toga što mnogi od njih nakon hapšenja nisu bili ni saslušani (zapisnički), već odmah likvidirani kratkim postupkom, a mnogi su likvidirani u borbi, a da se nikada nije ustanovio njihov identitet“, ističe se u istom dokumentu. Štoviše, „u poglavlju o banditima je napisano samo ono što se saznalo od živih svjedoka i materijala koji se posjeduju“ uz napomenu da su „navedeni oni jataci koji su zaista stvarno pomagali bandite, bilo grupe ili pojedince, a bilo je i drugih jataka koji su manje koristili bandu, a da nisu nikada otkriveni“. ²³ Upitno je i to koliko su detaljno djelatnici republičkog SDS-a pregledali arhivu lokalne OZN-e i Narodne milicije. Ovo objašnjava zbog čega se čak ni dokumenti jugoslavenske provenijencije međusobno ne podudaraju u ključnim detaljima. Tako se, na primjer, u elaboratu o radu stanice Narodne milicije u Metkoviću navodi da je Bačićeva skupina u cijelosti likvidirana već u jesen 1944. na predjelu zvanom „Ploče“ u brdu Žaba²⁴, a ne početkom 1945. prilikom prebacivanja na Pelješac preko Neuma kada je dio križara navodno uspio umaknuti, kako je to navedeno u elaboratu republičkog SDS-a.²⁵

23 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 015.17., Elaborat SDS-a o banditizmu na području bivšeg kotara Makarska. Matković, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, *Likvidacije i progoni*, 912-932. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, *Likvidacije i progoni*, 1182-1202.

24 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, br. 108, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Matković (1959.). Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, *Likvidacije i progoni*, 134-140.

25 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 015.17., Elaborat SDS-a o banditizmu na području bivšeg kotara Makarska. Matković, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, *Likvidacije i progoni*, 912-932. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne*

2. Boravak Milasove skupine na neretvanskom području 1946. godine

Prema podacima jugoslavenskih službi, Milas je na područje Metkovića, odnosno u Crniće kod Vida, stigao početkom lipnja 1946.²⁶, iako, kako je to prethodno navedeno, Milas svoj dolazak na navedeni prostor smješta u sredinu srpnja. O ovim trenucima nešto više doznajemo iz elaborata SDS-a. Tako se ondje navodi da je, dok su se križari probijali prema Žabi, Opunomoćstvo UDB-e za kotar Metković „naumilo da se angažuje (vrbuje) nekoliko podešnih saradnika, koji bi stupili u kontakt s ovom banditskom grupom“. S obzirom na to da su u međuvremenu do Žabe uspjeli doći Milas i Krvavac, „koje UDB-a iz Mostara nije uspjela likvidirati dok su prolazili preko njihovog terena“²⁷, u UDB-i Metković su angažirani Jakov i Miho Maslač iz sela Boruta. Nejasno je, doduše, odnosi li se angažman Jakova i Mihe Maslaća na trenutke kada na ovo područje dolazi Milas ili na ranije razdoblje kada ondje nastaju prve križarske skupine. Osim toga, ne može se sa sigurnošću reći o kojemu Krvavcu je riječ jer je prethodno spomenuti Žarko Krvavac bio pripadnik križarske skupine Rafe Maslaća s kojim je i uhvaćen vjerojatno 1945. godine. Uglavnom, prema istom izvoru, u početku su Milas i Krvavac djelovali uglavnom propagandno „među onima koji su živili polulegalno“. ²⁸ Tako su, na primjer, davali „lažne podatke o vezi sa inostranstvom i o skorom prevratu tako da su se ovi sve otvorenije izražavali protiv NOP i saradjivali s bandom“.

²⁹ No, Jakov i Miho Maslač uspjeli su „nagovoriti“ oko 80 osoba koje su bile

milicije (1944.-1965.), Likvidacije i progoni, 1182-1202.

- 26 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, kut. 164, Podaci o Milasovoj bandi. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.), Likvidacije i progoni, 1063-1068.*
- 27 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 015.17., Elaborat SDS-a o banditizmu na području bivšeg kotara Makarska. Matković, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.), Likvidacije i progoni, 912-932.* Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.), Likvidacije i progoni, 1182-1202.*
- 28 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 015.17., Elaborat SDS-a o banditizmu na području bivšeg kotara Makarska. Matković, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.), Likvidacije i progoni, 912-932.* Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.), Likvidacije i progoni, 1182-1202.*
- 29 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, br. 108, Elaborat stanice Narodne milicije za Metković (bez datuma). Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.), Likvidacije i progoni, 709-718.*

saslušane i upućene u vojsku „jer među njima nije bio ni jedan zlikovac iz rata“. S obzirom na to da je broj onih „koji su se teže ogriješili u toku rata“ na metkovskom području tada bio malen, uz određeni broj „zavedenih seljaka“ Milas je ipak uspio organizirati 30-tak križara.³⁰ U sačuvanim dokumentima zabilježen je i veći broj imena njegovih križara i jataka s metkovskog područja koji se ovdje autentično prenose:

1. *Prusac Ante pok. Joze, rođen u Krvavcu, 1917 godine. Radnik, oženjen, otac dvoje djece. Nije se bavio politikom za vrijeme bivše Jugoslavije. Posle sloma stare Jugoslavije tj. 1940 godine pošao je u žandarmeriju i kao takovi ostao cijelo vrijeme rata. Posle došao kući. Pojavom Milasove grupe, počeo je istu pomagati, radi čega je bio sudjen i izdržao zatvor u trajanju od 18 mjeseci. Danas je takodjer negativan. Prosiplje parole da su ga cigani u logoru derali i tukli, pijanac je i propalica.*
2. *Krstičević Petar, sin Mije rođen 1923 u Krvavcu, oženjen otac 2 djece, invalid NOR-a. Bio je u SS trupama gdje je bio zarobljen. Pojavom Milasove grupe počeo je istu aktivno pomagati, radi čega je bio sudjen 18 mjeseci i zatvor u cjelosti izdržao. Nebavi se politikom pasivan, propalica i pijanac.*
3. *Vučković Nikola Vickov, rođen 1927 godine, oženjen otac jednog djeteta, zemljoradnik, pismen, sada boravi u Krvavcu. Bio je u JNA, a prije nije bio u nikakvoj vojsci, jer je bio mlad. Pomagao je Milasovu grupu i bio je sudjen kao i gornji. Danas pasivan.*
4. *Krstičević Ante sin Mije, rođen 1924 u Krvavcu. Bio je jedno vrijeme u ustašama, nakon sloma režima mobilisan u NOV-u. Oženjen otac 2 djece, zemljoradnik, pismen. Pomagao je Milasovu bandu i bio je sudjen 18 mjeseci. On kao i drugi navedeni bacali su bombu na kuću Rade Nikolića iz Krvavca i tako su otkriveni. Danas pasivan, ali je sklon neprijateljstvu.*
5. *Batinović Jure Grgin, iz Krvavca, rođen 1926 u Krvavcu, oženjen otac 2 djece, radnik u vojnom poduzeću u Pločama kao magaziner 18.000 plate. Kažnjavan po sucu za prekršaje radi narušavanja javnog reda i*

30 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 015.17., Elaborat SDS-a o banditizmu na području bivšeg kotara Makarska. Matković, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, Likvidacije i progoni, 912-932. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, Likvidacije i progoni, 1182-1202. Hrvoje Mandić navodi brojkou od 15 do 23 križara. Mandić, „Djelovanje i sudbina škipara Ivana Milasa“, 57.

- mira. Lično bacio bombu na kuću Nikolić Rade iz Krvavca. Bio sudjen kao i svi ostali. Danas takodjer negativan.*
6. *Barbir Nedo pok. Joze iz Krvavca, rođen 1922 u Krvavcu, radnik. Za vrijeme NDH bio je policija u Zagrebu. Posle rata došao kući gdje i živi. Oženjen otac jednog djeteta. Sudjen radi Milasa 9 mjeseci i zatvor izdržao. Danas je povučen i nemješa se u politiku.*
 7. *Jelčić Mara ud. Ivana r. Gnječ, rođena 1921 u Krvavcu. Majka 4 djece. Saradjivala sa Milasovom bandom u kuhanju hrane i pomagala ga i pisala letke koje je rasturivala, davala vino istima. Bila sudjena 9 mjeseci i zatvor izdržala u cjelini. Danas šuti i pasivna.*
 8. *Krstičević Šimun Ivanov iz Borovaca, gdje i boravi, zemljoradnik, oženjen. Za vrijeme stare Jugoslavije bio pasivan, nezainteresiran. Posle rata povezuje se sa Milasovom bandom i bježi u istu, te prilikom likvidacije ove grupe on je uhvaćen i kao takovi osudjen na 8 godina zatvora. Sada je prilično miran, a inače po prirodi je mirne naravi.*
 9. *Krstičević Petar pok. Ivana, rođen u Borovcima, gdje i boravi, zemljoradnik, siromašnog imovnog stanja. Za vrijeme biv. Jugoslavije bio je mlad i nije se bavio politikom. U toku rata bio u domobranima duže vremena. Po dolasku kući tj. posle oslobodjenja neprijateljski se odnosi prema N. Vlasti, negoduje, i na koncu se povezuje sa Milasovom grupom i aktivno učestvuje u istoj. Prilikom likvidacije ove grupe, on je uhapšen i radi takovog rada bio kažnjen više godina zatvora.*
 10. *Jerković Pavo pok. Stanke, rođen u Borovcima, sada nastanjen na Jerkovcu, oženjen, otac jednog djeteta, zemljoradnik, srednjeg imovnog stanja. Za vrijeme bivše Jugoslavije bio je djete, a u toku rata nije služio nikakovu vojsku, jer je bio takodjer mlad. Posle rata povezuje se sa Jerković Lovrom i drugim te i on preko njih pomaže Milasovu grupu. Kao takovi bio je kažnjen. Danas je povučen i ne mješa se u ništa.*
 11. *Jelčić Jakov pok. Ante rođen u Desnima, sada nastanjen u Jerkovcu. Oženjen, po zanimanju radnik u žitnom fondu, siromašnog imovnog stanja. Za vrijeme stare Jugoslavije bio je mlad i nije se bavio politikom. U toku rata bio je više na strani neprijatelja nego NOP-a. Posle se povezuje sa Milasovom bandom i kao takovi je pomaže, bio je radi toga sudjen na 7 godina zatvora. Danas takodjer neprijateljski raspoložen i bugrijant.*
 12. *Batinović Jure Grgin, rođen 1927 godine u Krvavcu, gdje i boravi, po zanimanju zemljoradnik, pismen, neoženjen, lošeg imovnog stanja. Za*

vrijeme stare Jugoslavije bio je djete, a u toku rata takodjer kao mlad, neučestvuje u strankama niti u pomaganju pokreta. Kuća mu je za vrijeme rata bila na strani neprijatelja. Posle rata povezuje se sa Milasovom bandom i pomaže je, radi čega je hapšen i kažnjen zatvorom. Danas takodjer sklon koječemu, a samo ne socijalizmu.

13. *Periš Hrvoje, sin Petra, rođen u Metkoviću. Za vrijeme stare Jugoslavije bio djete, kao i u toku rata. Posle oslobodjenja tj. pojavom Milasove grupe on i majka se povezuju sa grupom Milasa, te kao takovi ga pomaže. Bio je hapšen i sudjen. Sada radi kao neki tehničar u građevnom poduzeću u Sarajevu.*

SARADNICI GRUPE Milasa, likvidirane kolovoza mjeseca 1946.

1. *Bebić Mirko pok. Ivana i majke Jele r. Bebić, rođen 1901 u Novim Selima gdje i boravi, tj. nastanjen na Jerkovcu. Za vrijeme bivše Jugoslavije u odboru HSS-a kao aktivni. Za vrijeme rata više pasivan, ostaje i dalje na liniji HSS-a. Posle rata nezadovoljenik, pomaže grupu Milasa i bio kažnjen jednu godinu zatvora.*
2. *Bebić Metod pok. Nikole, rođen u Novim Selima (Orepak) od majke Ive r. Kuran, rođen 1911 godine, oženjen, radnik, pismen, sada nastanjen na Jerkovcu. Za vrijeme stare Jugoslavije nije se bavio politikom. U to vrijeme nije služio vojsku kao nesposoban. U toku rata više je bio pasivan nego nešto drugo. 1944 mobilisan u njemačku vojsku u SS trupe. Posle dolaska kući bio je miran i povučen, a nakon pojave Milasove grupe – križara počeo da ih pomaže. Radi ovoga bio je sudjen na 10 godina zatvora.*
3. *Bebić Mile pok. Nikole i majke Ive r. Kuran, brat pod 2 Bebić Metoda, rođen 1913 godine Nova Sela (Orepak) po zanimanju radnik, pismen, oženjen otac 4 djece, siromašnog imovnog stanja. Za vrijeme stare Jugoslavije politikom se nije bavio, a za vrijeme rata bio je neko vrijeme u domobranima mobilisan. Više bio sklon NOP nego drugoj sili i bio je prisutan 1942 godine kad je formiran Mjesni NOO za Nova Sela, ali je ipak zauzeo pasivan stav. Posle rata bio je povučen, ali se je upetljao u grupu Milasa i kao takovi je sudjen na godinu dana zatvora. Sad je kod kuće i radi na obali, povučeno živi.*

4. *Šiljeg Iva žena Nikole iz Novih Sela, majka s 4 djece, pismena, slabog imovnog stanja, za vrijeme rata pasivna i više je njezino selo naginjalo ustašluku nego li Naprednom pokretu. Braća služila u neprijateljskim redovima. Pojavom grupe Milasa u Vidonjsko blato, ona aktivno pomaže, jer joj je i brat bio aktivni pomagač. Ona je radi ovoga sudjena na godinu dana zatvora.*
5. *Rastočić Marija ž. Marka, rođena Šiljeg. Udata majka s 4 djece, pismena, lošeg imovnog stanja, za vrijeme rata bila je aktivna omladinka i pomagala u svemu pokret. Posle rata njezin brat koji je stradao u Milasovoj grupi, odlazi u bandu i ona kao takova pomaže, radi čega je bila sudjena oko 10 mjeseci. Danas povučena i pasivna, a nekad u razgovoru osudjuje ono što je učinila, osvrćući se na svoj rad u ratu.*
6. *Čarapina Danica ž. Mile, r. Bebić, udata majka s 4 djece, pismena, lošeg imovnog stanja, za vrijeme rata pomagala pokret i cijela kuća. Posle rata bila dobra, ali nekako spontano počela sudjelovati u pomaganju grupe Milasa. Bila sudjena? Danas je povučena i pasivna. Živi u Novim Selima.*
7. *Jerković Lovre pok. Jure, rođen u Borovcima, sada nastanjen u Jerkovcu. Za vrijeme rata bio je mlad i pasivan. Posle rata poveziva se i odlazi u Milasovu bandu, te vrši terorizam sa Milasom. Kao takovi ostao je stalno sa njime do njegove likvidacije. On je uhvaćen živ i bio osudjen na 12 godina. Sada neprijatelj i purgijant.*

SPISAK POMAGAČA MILASOVE BANDE IZ VIDA

1. *Jakić Miće – Ivan, pok. Mate iz Pruda, rođen 1924 u Prudu, oženjen, pismen, zemljoradnik. Pomagao je Milasovu bandu i bio sudjen 8 godina i pomilovan nakon nekoliko godina. Sada pasivan.*
2. *Petković Mijo, pok. Andrije iz Ogradja, rođen 1902 u Ogradju, gdje i živi, zemljoradnik, oženjen, sada kod kuće u Ogradju, ne bavi se politikom. Bio sudjen na godinu i pol dana zatvora kojeg je izdržao.*
3. *Volarević Mijo, pok. Petra iz Pruda, gdje i živi, oženjen, osudjen radi pomaganja Milasove bande 8 godina.*
4. *Šiljeg Stanko, pok. Bariše iz Glibuše, zemljoradnik, oženjen, sada reacioner, bio sudjen na godinu i pol dana.*

Ubijeni kao jataci i to:

1. *Jujinov Mate, pok. Jakova iz Vida bio star 60 godina.*
2. *Ramić Petar, pok. Andrije "Češo" iz Vida*
3. *Markota Klemo, Jurin iz Vida*
4. *Volarević Ilija, pok. Marka sudjen na smrt po sudu likvidiran*
5. *Rastočić Mate, Ivanov iz Novih Sela likvidiran*³¹

Popis Milasovih križara i jataka proširen je s dodatnim imenima u elaboratu stanice Narodne milicije za Nova Sela:

POGINULI NA METKOVAČKOM BLATU KAO MILASOVA BANDA 1946. GODINE

1. *Šiljeg Ante Petrov iz Novi Sela*
2. *Šiljeg Ante pok. Filipa iz Novi Sela.*
3. *Rastočić Mate Ivanov iz Novi Sela.*

POMAGALI KRIŽARSKU BANDU U METKOVAČKOM POLJU 1946. GODINE

1. *Šiljeg Iva žena Nikole iz Novi Sela, kažnjena 6 mjeseci radi toga što je pomagala Milasovu bandu i sve je izdržala.*
2. *Šiljeg Stanko pok. Bariše iz Novi Sela, kažnjen 18 mjeseci radi pomaganja križarske bande i sve je izdržao.*
3. *Šiljeg Jure pok. Mate iz Novi Sela, kažnjen 4 godine radi pomaganja križarske bande i izdržao jednu godinu.*
4. *Rastočić Marija žena Marka iz Novi Sela, kažnjena 6 godina radi pomaganja križarske bande, a izdržala jednu godinu.*
5. *Čarapina Danica žena Mile iz Novi Sela, kažnjena 3 godine radi pomaganja križarske bande, a izdržala jednu godinu.*
6. *Bebić Metod /Ante/ pok. Nikole iz Novi Sela, kažnjen 10 godina radi pomaganja križarske bande, a izdržao je 6 godina.*
7. *Bebić Mile pok. Nikole iz Novi Sela, kažnjen jednu godinu radi pomaganja križarske bande i sve izdržao.*

31 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, kut. 164, Podaci o križarima s neretvanskog područja. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.), Likvidacije i progoni*, 1063-1068.

8. *Bebić Mirko pok. Ivana iz Novi Sela kažnjen jednu godinu radi pomaganja križarske bande i sve izdržao.*

9. *Rastočić Stanko pok. Stipana iz Novi Sela kažnjen radi pomaganja križarske bande 4 godine, a izdržao dvije godine.*³²

Prema podacima iz elaborata republičkog SDS-a, Milas je navodno osnovao „Kristovu brigadu“ koja je posjedovala pečat na kojemu je navodno pisalo „Hrvatska križarska bojna“. Njihov je cilj navodno bio likvidirati neke „rukovodioce“ u Metkoviću kao, na primjer, Vinka Dragovića, Matu Gnječa i druge. No, „u tome nisu uspjeli, jer su se ovi na vrijeme sklonili, ali su zato kod sela Kule Norinske sačekali autobus i tom prilikom ranili jednog oficira, jer šofer nije htio stati na njihovo traženje“. Križari su zatim upali u željezničku stanicu u Kuli, „odakle su zvali telefonom željezničku stanicu Metković, navodeći da su oni oslobodili Kulu, da će i Metković brzo biti u njihovim rukama itd“.³³ Zahvaljujući suradnicima, UDB-a je navodno znala za njihovo kretanje i namjere. U elaboratu Narodne milicije za Vid također se navodi da je Milasova križarska skupina jednom prilikom pripucala na autobus iz Splita na samoj željezničkoj postaji u Metkoviću.³⁴ No, usporedivši ove navode s Milasovima iskazima, čini se da je UDB-a nastojala portretirati njegovu skupinu kao znatno opasniju i organiziraniju nego što je to ona doista bila. Naime, u Milasovima zapisnicima sa saslušanja zabilježeno je da se boravak njegove skupine na neretvanskom prostoru uglavnom sveo na preživljavanje i uspostavu kontakata, uključujući i pokušaj povezivanja sa skupinom Pave Magzana koja se navodno krila u okolici Momića³⁵, a koju u svom iskazu spominje Marija Zovak iz Jerkovaca.³⁶ Osim toga, Milasova skupina namjeravala je opljačkati zadrugu u Borovcima, no kada

32 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, br. 108, Elaborat stanice Narodne milicije za Nova Sela. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, *Likvidacije i progoni*, 735-743.

33 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 015.17., Elaborat SDS-a o banditizmu na području bivšeg kotara Makarska. Matković, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, *Likvidacije i progoni*, 912-932. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, *Likvidacije i progoni*, 1182-1202.

34 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, br. 108, Elaborat stanice Narodne milicije za Vid. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, *Likvidacije i progoni*, 839-845.

35 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, Dosje Ivice Milasa.

36 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, Dosje Marije Zovak. Jurić navodi da od starijih Metkovaca nije uspio ništa saznati o Magzanovoj skupini. Jurić, *Partizanska i komunistička represija i zločini prema Hrvatima u Donjem Poneretvlju (nekadašnji kotar Metković)*, 109.

su došli do Kule naišao je kamion na koji su otvorili vatru. Dolaskom u Kulu odlučili su otići na željezničku postaju s namjerom da kontaktiraju Čapljinu, odnosno Gabelu. Nakon toga otišli su do kuće odbornika Danila Jerkovića s ciljem da mu oduzmu oružje, no on je zapucao i ranio jednog križara. Križari su se uputili prema Momićima s namjerom da opljačkaju tamošnju zadrugu, no kada je naišao kamion, uplašili su se da ide vojska zbog čega su se sklonili u brdo.³⁷ Dok su se skrivali u blatu kod Vida, Milasova skupina uspostavila je kontakt s Milom Jeramazom od kojega je još krajem srpnja tražio da provjeri „da li ima naš koji siguran čovjek koji posjeduje motorni čamac da bi se prebacili u Italiju“.³⁸ Odgovor nije dobio, no nakon 15 dana mu je stigla poruka Stipe Katavića iz Metkovića koji ga je obavijestio da je čamac spreman za polazak te da se križari hitno pripreme za polazak i najave dan, sat i mjesto. Milas je odgovorio da još nisu spremni te da će ga o polasku naknadno obavijestiti.³⁹ Nekoliko dana prije uhićenja Milas se ponovo obratio Jeramazu zatraživši od njega da provjeri je li osoba koja je trebala prebaciti križare pouzdana te da bi kao mjesto polaska predložio Neum, odnosno Klek.⁴⁰ Do realizacije ovog plana nije došlo. Naime, iako je Milas uspio okupiti dio naroda, posebno mlađih osoba, skupina je ipak likvidirana već krajem ljeta iste godine akcijom u kojoj su sudjelovale i vojne postrojbe⁴¹, a kojom su rukovodili oficiri UDB-e Slavko Andrijašević, Ivan Ivanković⁴² i Petar Bebić.⁴³ Preko nekog Dropulića, UDB-a je razotkrila mrežu Milasovih pomagača, a na akciju su se odlučili kada su dobili informaciju da

37 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa, 8.9.1946.

38 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa, 8.9.1946.

39 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa, 8.9.1946.

40 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa, 11.9.1946.

41 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, kut. 164, Podaci o Milasovoj bandi. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, Likvidacije i progoni, 1063-1068.

42 Ivan Ivanković isključen je iz Komunističke partije 1949. godine kada je kao pristaša rezolucije Informbiroa osuđen na dvije godine zatvora. Nakon izlaska iz zatvora 1951. godine navodno je djelovao na prokineskoj liniji. HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, Dosje Ivana Ivankovića.

43 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 015.17., Elaborat SDS-a o banditizmu na području bivšeg kotara Makarska. Matković, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, Likvidacije i progoni, 912-932. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, Likvidacije i progoni, 1182-1202.

Milasova skupina namjerava potražiti sigurno utočište u Hercegovini.⁴⁴ Riječ je ustvari bila o prebacivanju u okolicu Neuma radi odlaska u Italiju. O detaljima akcije ostala je zabilješka u izjavi neidentificiranog dužnosnika UDB-e:

Na brzinu smo zatražili i dobili pomoć od jedno 150 vojnika koji su djelom došli iz Splita, a djelom iz Mostara. Uredili smo da su ovi vojnici došli noćno da ne budu primjećeni. Dio vojske na čelu sa Talentom i Bobancem, koji su bili došli iz Splita brodom do Ploča bila je prevažana posebnom kompozicijom i iskrcala se na pruži poviše Mlina u Metkoviću i odatle se razvijala teren prema Vidu, Prudu do sela Crnića. Vojnici koji su došli vozom iz Mostara blokirali su teren od Crnića, Gabele prema Metkoviću i sastavili sa nama. Svakoj desetini vojnika bio je dodat po jedan domaći čovjek kao poznavao terena. Ova blokada izvršena je nešto oko 12 sati te noći. Ujutro rano, mi smo ubacili u taj obruč u potragu za ovom bandom sve naše demobilisane borce iz Neretve, a za koje smo znali da bar površno poznaju ovaj teren. Ovo se moralo učiniti, jer je jedan veliki dio toga terena bio neprohodan zbog gusto ševara, a drugi zbog podzemnih jezera koja su obrasla muljem i travom a u stvari su opasna. Računalo se da bi se u ovim jezerima mogli podaviti, tj propasti kroz zemlju vojnici koji ne znaju ove položaje.

Desetina na čelu sa Petrom Bebićem prva se probila do Milasova sjedišta. Kristova brigada se rasprla u raznim pravcima, prije nego ih je Bebić i primjetio. Zaključilo se to po tome što je ostalo i oružje, municija, pečenka od teleta, kao i kotao u kome se kuvalo meso.

Obruč se nije mogao stezati zbog podvodnog terena, ali se kroz obruč u blato probijalo sve više omladinaca, demobilisanih boraca i aktivista. I tako do 4 poslije podne toga dana Milas sa cjelom Kristovom brigadom i križarskom bojnomo bio je u našim rukama.⁴⁵

Milas se navodno pokušao spasiti na taj način što se čitavim tijelom zagnjurio u vodu i blato, ali je ipak bio otkriven.⁴⁶ Ovim je zadan posljednji udarac neretvanskim križarima.

44 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, br. 121, Nepotpisana izjava o djelovanju Milasove skupine.

45 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, br. 121, Nepotpisana izjava o djelovanju Milasove skupine.

46 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 015.17., Elaborat SDS-a o banditizmu na području bivšeg kotara Makarska. Matković, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, Likvidacije i progoni, 912-932. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, Likvidacije i progoni, 1182-1202.

3. Kontroverze o kraju Milasove križarske skupine

O samom kraju Milasove skupine ostala je sačuvana i zabilješka opunomoćenika UDB-e Ivana Pervana od 14. srpnja 1955. u kojoj je navedeno da je akcija hvatanja Milasove grupe izvršena 8. rujna 1946., prilikom čega je nekoliko članova skupine likvidirano na licu mjesta, a ostali su predani sudu, među kojima i dvojica koji su osuđeni na smrt strijeljanjem. Milasova kazna strijeljanjem navodno je izvršena u Mostaru.⁴⁷ Pervanovo datiranje svakako je netočno jer je Milas uhićen 4. rujna i u Opunomoćstvu UDB-e u Metkoviću saslušan 5. rujna 1946. nakon čega je sproveden u Mostar gdje je nastavljeno njegovo saslušavanje. Osim toga, u elaboratu republičkog SDS-a navodi se da je Milas likvidiran 6. rujna 1946.⁴⁸ pa se čini da upravo zato ovaj datum preuzimaju Radelić⁴⁹ i Lučić.⁵⁰ No, niti ovo datiranje ne može biti točno s obzirom na sačuvane zapisnik sa saslušanja od 8. i 11. rujna 1946. godine. Ipak, Milasovo djelovanje i sudbina ostaju predmet kontroverzi. Tako Jurića zbunjuje činjenica da se u vezi s likvidacijom skupine križara na Žabi, a riječ je o skupini Duje Gabrića i ostalih, Milasovo ime spominje navodno samo jednom i to u kontekstu dolaska na Žabu zbog organizacije križara.⁵¹ No, riječ je o događajima koji su se vjerojatno zbili nevezano uz prvi Milasov dolazak na metkovsko područje početkom 1946. kada je ondje tek prenoćio. Jurić također iznosi dvije teorije o samom Milasu. Prva se odnosi na mogućnost da dotični uopće nije bio Ivan Milas nego osoba koju je OZN-a, odnosno Udba ubacila u križarske redove u Metkoviću i Hercegovini.⁵² Druga mogućnost je da je Milas bio ucijenjen od strane OZN-e zbog čega je morao pristati na suradnju.⁵³

Prvu teoriju zastupa Žarko Markota koji je ustvrdio da je pravi Milas likvidiran još tijekom Drugog svjetskog rata, a u ljeto 1946. je u križarske redove ubačen lažni Milas. Osim toga, „Milas je sa sobom donio debelu crnu knjigu, u

47 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, Dosje Ivice Milasa.

48 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 015.17., Elaborat SDS-a o banditizmu na području bivšeg kotara Makarska. Matković, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, Likvidacije i progoni, 912-932. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, Likvidacije i progoni, 1182-1202.

49 Radelić, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, 480.

50 Lučić, „Hrvatska protokomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951.“, 644.

51 Jurić, *Partizanska i komunistička represija i zločini prema Hrvatima u Donjem Poneretvlju (nekadašnji kotar Metković)*, 107.

52 Jurić, *Partizanska i komunistička represija i zločini prema Hrvatima u Donjem Poneretvlju (nekadašnji kotar Metković)*, 113.

53 Isto, 114.

koju je zapisivao sve po imenima, koji su dolazili u blato kao i članove njihovih obitelji i simpatizere i suradnike“. Štoviše, „godinama poslije, svi koji su bili zapisani u njoj imali su velikih problema sa dobivanjem putovnica, posla i slično jer su smatrani državnim neprijateljima“, pa je „tako je u narodu ostala poznata ta crna knjiga“. ⁵⁴ No, ova je teorija problematična iz više razloga. Naime, veći dio zapisnika sa saslušanja Ivana Milasa koji se čuvaju u Državnom arhivu u Splitu i Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu odnosi se na djelovanje hercegovačkih križarskih skupina o čijemu je radu Milas znao znatno više nego o križarima i jatcima na neretvanskom prostoru. Štoviše, Milas je bio rodom iz Čapljine odakle su rodom bili i drugi pojedinci koji su nakon Drugog svjetskog rata nastavili djelovati u križarskim skupinama na području zapadne Hercegovine. Milasova skupina djelovala je ponajviše upravo na njegovom rodnom području, odnosno prostoru Čapljine, Čitluka i Međugorja. Potrebno je zapitati se kolika je vjerojatnost da apsolutno nitko, pa čak ni oni koji su pravog Milasa poznavali iz Mostara ne bi prepoznao da se u njihovom prisustvu nalazi lažni Milas. Posebno je problematičan navod o tome da je pravi Milas ubijen tijekom Drugog svjetskog rata, a lažni podmetnut tek u ljeto 1946. s ciljem raskrinkavanja neretvanskih križara. U tom slučaju postavlja se pitanje tko je bila osoba koja se u razdoblju od završetka Drugog svjetskog rata do ljeta 1946. kretala među hercegovačkim križarima. Također, činjenica je da su do ljeta 1946. neretvanske križarske skupine već bile uništene dok je djelovanje širokobrijeških križara bilo u punom zamahu. Naime, upravo je u lipnju 1946. ondje osnovan Prvi hercegovački ustaško-križarski zdruk ⁵⁵ čiji su osnivači bili križari koje je prema iskazu od 7. rujna 1946. Milas osobno poznao. ⁵⁶ Ukoliko se radilo o podmetnutom doušniku UDB-e ili pravom Milasu koji je bio ucijenjen na suradnju, utoliko je takav zasigurno bio znatno dragocjeniji na hercegovačkom nego neretvanskom prostoru, posebice ako se uzme u obzir činjenica da su prema sačuvanim dokumentima kompletna sela u zapadnoj Hercegovini bila „jatačka“, a djelovanje UDB-e bilo znatno otežano. ⁵⁷ Štoviše, hercegovački seljaci bili su izuzetno nepovjerljivi prema strancima. Prema dostupnom djelomično

54 Markota, „Križari u župi Vid 1946. godine“.

55 Mandić, „Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protokomunističke gerile 1945.-1948. godine“, 109.

56 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa, 7.9.1946.

57 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa, 11.9.1946.

sačuvanom izvješću o likvidaciji križarske skupine Mariofila Mandića, uspostava veze imotskog križara bojnika Petra Mikruta s hercegovačkim križarima bila je otežana jer domaći seljaci nisu poznavali Mikruta te su odbijali uspostaviti kontakt dok nisu pronašli osobu koja ga je bila u stanju prepoznati i potvrditi njegov identitet.⁵⁸ Mikrut je zarobljen kao križar u Slavoniji nakon čega je pristao na suradnju i sa skupinom pripadnika KNOJ-a koji su se predstavljali kao križari dolazi u Hercegovinu gdje je potom bila likvidirana Mandićeva skupina. Događalo se to upravo u trenucima kada je Milas uhićen na metkovskom području, a u tjednima prije njegovog uhićenja pripadnici KNOJ-a prolazili su posebnu obuku s ciljem da hercegovački križari doista povjeruju njihovoj obmani uz Mikrutovu pomoć.⁵⁹ Ukoliko je stvarni Milas pristao na suradnju, utoliko je zasigurno toga ljeta bio daleko korisniji na hercegovačkom tlu nego neretvanskom te bi uz njegovu pomoć uspostava veze s hercegovačkim jatcima i križarima koji su ga već poznavali išla znatno brže i učinkovitije. O navodnim crnim knjigama o kojima piše Markota nema drugih tragova, no iz sačuvanih zapisnika sa saslušanja hercegovačkog križara Ilije Ljubića poznato je da je jedan od tamošnjih križarskih zapovjednika Benko Penavić „bio pripremio upustva za stvaranje organizacije, popisa ljudi sposobnih za oružje, kao i popisa oružja na terenu i to sve prema ranijim upustvima bojnika Vrbana“.⁶⁰ Do ovoga je svakako moralo doći nakon ljeta 1946. zbog čega se ne može povezivati s Ivanom Milasom, no iz dokumenata također doznajemo da su križarske skupine raspolagale vlastitim arhivama čiji nam je sadržaj danas uglavnom nepoznat. Tako se, na primjer, u izvješću o likvidacije skupine Mariofila Mandića navodi da je „jula 1946. g. zarobljena arhiva jedne grupe odmetnika iz koje se vidilo da se svi odmetnici sa terena Široko breškog, Posuškog i Mostarskog sreza nalaze pod rukovodstvom Bože Mandića, te da je njihovo djelovanje organizovano“.⁶¹ Kako je navedeno u uvodnom dijelu ovog rada, jedine „crne knjige“ poznate u dokumentima one su koje su još 1944. pripremali narodnooslobodilački odbori i Komunistička partija s ciljem popisivanja „narodnih neprijatelja“, naročito onih koje je „trebalo“ likvidirati.

58 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.9., Izvješće „Likvidacija grupe Mariofila Mandića i Marka Lončara“.

59 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.9., Izvješće „Likvidacija grupe Mariofila Mandića i Marka Lončara“.

60 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ilije Ljubića 26.3.1948.

61 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.9., Izvješće „Likvidacija grupe Mariofila Mandića i Marka Lončara“.

Na Milasovu sudbinu osvrće se i povjesničar Hrvoje Mandić koji ispravno uočava nejasnoće u Milasovim iskazima.⁶² Tako Mandić ističe da u prvom iskazu Milas navodi da je svoj posao vozača Gestapoa u Mostaru obavljao sve do 15. veljače 1945. nakon čega je navodno nastavio živjeti u Mostaru do 14. ožujka iste godine.⁶³ Ovakvu kontradiktornost moguće je objasniti pogreškom u sjećanju, naročito u iskazima danima u nama nepoznatim okolnostima u kojima se ipak može pretpostaviti nekakav oblik mučenja. Na primjer, u zapisniku sa saslušanja od 17.1.1951. Ante Akrap, jedan od jataka duvanjskog križara Mirka Kapulice, naveo je da je u zatvoru bio „dosta“ mučen, zbog čega je upitno koji su navodi u njegovim izjavama doista točni, a koji jednostavno iznuđeni.⁶⁴ Također je moguće da je u Milasovom iskazu, kao i nekim drugim zapisnicima, došlo do pogreške zapisničara zbog čega je zabilježen pogrešan mjesec. Sličnim pogreškama, na primjer, obiluju zapisnici sa saslušanja Ivana Babića, drugog jataka Mirka Kapulice.⁶⁵ Stoga ostaje mogućnost da je Milas ustvari naveo da je u Mostaru s obitelji živio do 14. veljače 1945. te se narednog dana, kada su grad zauzeli partizani, s njemačkom vojskom povukao iz grada. Mandić također upućuje na činjenicu da je glavna prometnica bila zakrčena zbog trajanja borbi dolinom Neretve zbog čega nitko nije mogao izaći iz grada automobilom.⁶⁶ No, Milas je bio profesionalni vozač zaposlen u Gestapou. Ukoliko je netko ipak mogao izaći iz grada automobilom, utoliko je vjerojatno to bio upravo on. Nadalje, Mandić sumnja i u dio Milasovog iskaza u kojemu navodi da je pobjegao iz zatvora u Splitu gdje je ostavio suprugu samu.⁶⁷ S obzirom na okolnosti kojima je Milas zasigurno svjedočio u trenutku kada su diljem Hrvatske prolazile kolone križnog puta, a mnogi zarobljenici odvođeni su iz logora u nepoznato, za pretpostaviti je da je Milas vjerovao da kao bivši zaposlenik Gestapoa neće preživjeti te da mu je bijeg jedina opcija. Teško je povjerovati da je jedini koji bi suprugu ostavio samu. Štoviše, dostupna dokumentacija obiluje dokumentima koji potvrđuju da su se mnogi priključili križarima i odbili se predati unatoč progonima i zatvaranjima članova njihovih obitelji. O tome, na primjer, svjedoče pisma širokobrijeških križara Benka Penavića, Mariofila

62 Mandić, „Djelovanje i sudbina škripara Ivana Milasa“, 61.

63 Mandić, „Djelovanje i sudbina škripara Ivana Milasa“, 61.

64 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, kut. 9, Spis 48/51., Zapisnik sa saslušanja Ante Akrapa, 17.1.1951.

65 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, kut. 9, Spis 48/51., Zapisnici sa saslušanja Ivana Babića.

66 Mandić, „Djelovanje i sudbina škripara Ivana Milasa“, 61.

67 *Isto.*

Mandića i Bože Mandića.⁶⁸ Mandić navodi i to da Milas nigdje u iskazima ne spominje suprugu i djecu u razdoblju dok je djelovao kao križar.⁶⁹ No, u brojnim zapisnicima sa saslušanja koji se mogu dobiti na uvid u hrvatskim arhivima⁷⁰, ispitanici odgovaraju na pitanja, a supruge, djecu i druge članove obitelji spominju uglavnom isključivo u generalijama osim ako ih se o njima izričito ne pita. Štoviše, u svojoj izjavi od 11. rujna 1946. Milas je u dijelu iskaza u kojemu je govorio o svojim jatacima doista spomenuo svoju suprugu jer joj je upravo preko jedne takve veze poslao pismo. Tom prilikom je kazao:

*Antu Soču iz Blizanaca, koga sam ja od ranije poznavao, imao sam prilike da se za njim sastanem kod njegove kuće. To je bilo pred božić 45. g. Sa njime sam se sastao radi toga da bi uspostavio vezu sa mojom ženom, koja se sada nalazila u Banatu u Petrovgradu. ta veza bi išla preko pošte redovnim putem. Kad je on pristao na to ja sam napisao jedno pismo mojoj ženi u kome sam joj naglasio da piše na Antu Soču. U martu 46. g. na to moje pismo Soči je stigao odgovor tj. pismo za mene. Tada mi je on preko jedne djevojčice to pismo uputio na Vianicu, jer sam se ja tada tamo nalazio. Na to pismo ja sam ženi opet pisao, ali nisam više dobio govora niti se sa Sočom sastajao.*⁷¹

Mandić također smatra da Vojni sud 26. hercegovačke divizije nikada nije vodio postupak protiv Ivana Milasa što navodno „navodi na logičan zaključak da nikada nije bilo izvršenja smrtne kazne“.⁷² No, prema sačuvanim izvješćima i popisima OZN-e i drugih jugoslavenskih organa od kojih su neki citirani ranije u ovome radu, likvidacije križara bez suđenja nisu bile neobične. Uostalom, manjak dokumenata koji bi dokazali vođenje sudskog postupka ne znači da do takvog postupka uopće nije došlo. Stoga se niti jedan Mandićev zaključak ne može uzeti kao dokaz da je Milas doista bio suradnik UDB-e, kako to zaključuje Mandić.⁷³

Mandićeva pretpostavka da je Milas uhićen u Mostaru krajem veljače 1945. zbog čega je pristao na suradnju vraća nas na početak priče s glavnim pitanjem: ako je Milas bio toliko vrijedan, zbog čega ga ne iskoristiti na hercegovač-

68 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 2.2. i 2.3.

69 Mandić, „Djelovanje i sudbina škripara Ivana Milasa“, 61.

70 Na primjer, zapisnici sa saslušanja križara. HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948.

71 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa, 11.9.1946.

72 Mandić, „Djelovanje i sudbina škripara Ivana Milasa“, 62.

73 *Isto.*

kom prostoru na kojemu OZN-a, odnosno UDB-a i KNOJ nisu imali mogućnosti približiti se križarima te su u tome uz veliki napor uspjeli tek uz pomoć imotskog križara Petra Mikruta? Zbog čega Milasa „potrošiti“ na metkovskom području na kojemu su lokalne križarske skupine već bile likvidirane, a brojni jataci poznati i proganjani? Mandić također sumnja u sam Milasov kraj i postavlja pitanje je li Milas uopće likvidiran.⁷⁴ Odgovor na ovo pitanje doista nemamo, no ukoliko je Milas poslužio svrsi razotkrivanja preostalih „neprijatelja“ na neretvanskom području, utoliko je upitna bila njegova daljnja korist za UDB-u. Naime, unatoč tome što je ranije spomenuti Mikrut pristao na suradnju vjerojatno u nadi da spasi vlastiti život, upravo sačuvano djelomično izvješće o likvidaciji skupine Mariofila Mandića otkriva da s komunističke strane nije bilo planova da se Mikrutu oprost i ranije djelovanje.⁷⁵ Stoga se može pretpostaviti da Milas, čak i da jest bio suradnik UDB-e, nakon uhićenja ipak nije bio pušten na slobodu niti je mogao računati na povratak u normalan život. U svakom slučaju, o njegovoj daljnjoj sudbini u dokumentima vlada šutnja.

Milasovim suradnicima Iliji Volareviću, Mili Jeramazu, Petru Krstičeviću, Pavlu Jerkoviću, Lovri Jerkoviću, Jakovu Jelčiću, Ivanu Jakiću, Hrvoju Perišu i drugima održano je krajem listopada 1946. suđenje pred Okružnim narodnim sudom u Splitu koji je zasjedao u Metkoviću. U tekstu objavljenom u Slobodnoj Dalmaciji 27. listopada 1946. navodi se:

Nekoji od okrivljenika su oružjem u ruci ustali protiv postojećeg poretka FNRJ, dok su ostali aktivno pomagali bandu opskrbljujući je hranom, odjećom, municijom i podržavajući vezu. Sve akcije, koje je ova banda poduzimala, imale su cilj ubijanje političkih i vojničkih rukovodilaca, pljačku narodne imovine, prvenstveno zadružne, uništavanje saobraćajnih sredstava i prometnih uređaja u svrhu sprečavanja privredne konsolidacije naše zemlje. Koliko su oni zagre-zli u zločinima potvrđuju napadi koje su oni izveli nad mirnim stanovništvom Neretve. Tako su kroz kratki period svoga djelovanja završili napad na putnički autobus, napali odbornika Mjesnog NO-a Kula i izveli pored ostalog napadaj na željezničku stanicu u Kuli. Tako se ciljevi ove bande poklapaju sa ciljevima političke zagrebačkog Kaptola i kao svi ostali križarsko-ustaški banditi i ovi su nosili na svojim kapama križice, koje im je liferovao zagrebački Kaptol, a koji su trebali poslužiti u svrhu obmane poštenog svijeta, da se u ustaškoj organi-

74 Isto.

75 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.9., Izvješće „Likvidacija grupe Mariofila Mandića i Marka Lončara“.

*zaciji dade druga vanjska forma, pošto je ustaštvo bilo osuđeno na propast za sve vjekove, jer su široke narodne mase bile svijesne da povratak ustaša znači povratak doba krvi i smrti.*⁷⁶

Narednih dana nastavljeno je saslušavanje optuženih.⁷⁷ Saslušani su i svjedoci nakon čega je pročitana zapisnik sa saslušanja Ivana Milasa. U tekstu koji je objavljen u Slobodnoj Dalmaciji od 29. listopada 1946. navedeno je da Milas „za optuženog Matu Batinovića kaže da mu je pisao pismo, u svrhu pomoći“.⁷⁸ No, u tekstu objavljenom 27. listopada se na popisu optuženika ne nalazi nitko s prezimenom Batinović pa je vjerojatno riječ o osobi koja se u ranijem tekstu spominje kao Mate Pazinović. Ono što je važno naglasiti to je da ni u jednom pronađenom zapisniku sa saslušanja Ivana Milasa nema spomena o bilo kakvom Pazinoviću ili Batinoviću. Osim toga, u istom novinskom tekstu od 29. listopada 1946. ističe se da „u zapisniku Milas nadalje priznaje da je suradnja između četnika i križara bila potpuna i najkorektnija, da su se najuže međusobno pomagali, a u rukovodstvu križarske ustaške bande sa zapovjednikom Ivanom Milasom nalazila se je neka Zlata, pravoslavkinja“.⁷⁹ Ovo također ne odgovara istini. Naime, u zapisnicima sa saslušanja Milas je opširno govorio o kraćem boravku u prebilovačkih četnika u prvoj polovici srpnja 1946., no ni u jednom trenutku nije spominjao konkretnu suradnju i pomaganje.⁸⁰ Milas je doduše govorio o Zlati Matić, no ta se osoba nije nalazila u „rukovodstvu“ njegove skupine nego je bila riječ o osobi na koju je naišao prilikom susreta s Tomom Bebekom s kojim se kraće vrijeme skrivao i kretao.⁸¹ Suđenje je završeno 28. listopada 1946. godine. Unatoč zahtjevu branitelja koji je „za optuženog Iliju Volarevića tražio blažu kaznu, s obzirom što je optuženi zaostao čovjek i što uslijed svoje fizičke i umne zamračenosti nije vidio gigantske uspjehe naših naroda na polju obnove i izgradnje naše zemlje“, upravo je Volarević

76 „U Metkoviću je počelo suđenje članovima i pomagačima križarske bande koljača Ivana Milasa“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 27.10.1946., 4.

77 „Križari koji su se borili za ‘spas crkve’ bili su aktivni ustaše i zločinci“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 28.10.1946., 2.

78 „Ilija Volarević osuđen na kaznu smrti, ostali na lišenje slobode s prinudnim radom“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 29.10.1946., 4.

79 „Ilija Volarević osuđen na kaznu smrti, ostali na lišenje slobode s prinudnim radom“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 29.10.1946., 4.

80 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, Dosje Ivica Milasa. HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa.

81 HR-HDA-2088-Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa.

osuđen na kaznu smrti strijeljanjem koja je izvršena 1. ožujka 1947. godine.⁸² Ostali optuženici osuđeni su na zatvorske kazne. Spomenutim sudskim procesom u Metkoviću raskrinkani su „ostatci buržoazije“ u gradu koja je nakon tog razdoblja, prema navodima Narodne milicije, bila povučena i ustezala se od neprijateljskih ispada iako je još uvijek postojala „jedna grupa ustaških pristalica koji ponekad i otvoreno istupe sa parolama i izgredima“.⁸³ Ipak, „reakcija“ nije nestala s neretvanskog prostora o čemu svjedoče pokušaji organiziranja u nadolazećim godinama.⁸⁴

4. Zaključak

Na području čitavog metkovskog kotara ukupno je uhićeno ili likvidirano 66 križara i njihovih jataka.⁸⁵ Iz elaborata Narodne milicije doznaje se da su pripadnici Narodne milicije iz Metkovića u suradnji s UDB-om sudjelovali u „čišćenju ostataka bande“ izvan svog uobičajenog područja djelovanja pa su tako, na primjer, u proljeće 1945. u Hrasnom u Hercegovini otkrili i likvidirali jednu križarsku skupinu od 30 pripadnika koja se skrivala u jamama.⁸⁶ „Čišćenje“ se odvijalo uz potporu postrojbi KNOJ-a koje su nakon izvršenih zadaća u kotarevima Makarska, Vrgorac i Metković težište djelovanja prebacile na imotsko područje. „Uspjeh je bio dobar“, no „kako je naš sektor velik, a bataljon nije popunjen, to nije u stanju da udovolji svim potrebama i uspješno radi na likvidiranju bandita“.⁸⁷ Posebnu poteškoću komunističkim vlastima su predstavljali

82 „Ilija Volarević osuđen na kaznu smrti, ostali na lišenje slobode s prinudnim radom“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 29.10.1946., 4.

83 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, br. 108, Elaborat stanice Narodne milicije za Metković (bez datuma). Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, *Likvidacije i progoni*, 709-718.

84 Krašić, *Hrvatski pokret otpora*, 107. Utovac, „Tajna organizacija Hrvatski oslobodilački pokret (HOP) u Vidu kod Metkovića 1963. godine“, 30-35.

85 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 015.17., Elaborat SDS-a o banditizmu na području bivšeg kotara Makarska. Matković, Štimac, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, *Likvidacije i progoni*, 912-932. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, *Likvidacije i progoni*, 1182-1202.

86 HR-DAS-409-SUP za Dalmaciju, br. 108, Elaborat o radu stanice Narodne milicije Metković (1959.). Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.)*, *Likvidacije i progoni*, 134-140.

87 HR-HDA-1491-OZN-a za Hrvatsku, kut. 41, 11.42.1., Izyješće Opunomoćstva OZN-e bikovsko-neretvanskog područja, 22.12.1944. Matković, Štimac, *Vrgorska krajina, Makar-*

konfiguracija terena, nacionalna struktura, odnosno povezanost Hrvata u Dalmaciji s onima u Hercegovini te lakša prohodnost granice koja je omogućavala prebacivanje križara iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku i obratno.⁸⁸ Osim toga, pojedine križarske skupine, poput Milasove, djelovale su na području od Metkovića pa gotovo do Mostara zbog čega im je bilo teško ulaziti u trag. Među njima je bilo ljudi s obiju strana granice, a svojim djelovanjem su prema navodima SDS-a uspjeli zastrašiti „aktiviste“ u Hercegovini i na metkovskom području. Iako im je OZN-a BiH uz potporu bataljuna KNOJ-a „stalno bila za petama“, križari koji su odlično poznavali teren često su se premještali s jednog područja na drugo što je otežavalo potragu.⁸⁹ Stoga je Opunomoćstvo OZN-e u Metkoviću bilo prisiljeno izvršiti „niz kombinacija“ s ciljem likvidacije križarskih skupina, iako su pojedinci uspjeli izbjeći zasjeđe i pobjeći. Posljednja neretvanska skupina križara i jataka likvidirana je u rujnu 1946. godine kada je uhićen njezin vođa Ivan Milas iz Čapljinje, a ostali križari i jataci ubijeni su ili osuđeni. Ipak, dostupni podaci upućuju na dodatni oprez prilikom korištenja dokumenata OZN-e i UDB-e, naročito onih republičkih koji su, kako se čini na primjeru Milasove skupine, često znatno sažimali podatke zbog čega su izgubljeni vrijedni detalji koji omogućavaju precizniju rekonstrukciju djelovanja križarskih skupina, ali i postavljanje novih pitanja. Pojedine okolnosti Milasovog djelovanja na metkovskom području ostaju obavijeni velom tajne, a njegova sudbina upitna zbog čega su daljnja istraživanja ovih događaja svakako dobro došla.

ske primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.), Likvidacije i progoni, 905-914. Matković, Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.), Likvidacije i progoni, 555-564. Rupiće, Geiger, Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti, Dalmacija, 252-260.

88 Radelić, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, 460.

89 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 015.17., Elaborat SDS-a o banditizmu na području bivšeg kotara Makarska. Matković, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.), Likvidacije i progoni, 912-932. Matković, Štimac, Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.), Likvidacije i progoni, 1182-1202.*

Popis izvora i literature

Literatura

- Braniča, Vinko (prir.). 1986. *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941 – 1945. Zbornik dokumenata, knjiga 10 siječanj – ožujak 1944. godine*. Split. Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.
- Jurić, Ivan. 1997. *Borbe i stradanja Hrvata kotara Metković: 1918.-1945*. Metković. Matica Hrvatska Ogranak Metković.
- Jurić, Ivan. 2012. *Partizanska i komunistička represija i zločini prema Hrvatima u Donjem Poneretvlju (nekadašnji kotar Metković): 1941.-1990.*, Metković. Hrvatsko žrtvoslovno društvo.
- Krašić, Wolffy. 2018. *Hrvatski pokret otpora*. Zagreb. AGM.
- Lučić, Ivo. „Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951.“. *Časopis za suvremenu povijest*, 42 (2010.), 3: 631-670.
- Mandić, Hrvoje. „Djelovanje i sudbina škripara Ivana Milasa“. *Stolačko kulturno proljeće*, 18 (2020.), 57-62.
- Mandić, Hrvoje. „Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945.-1948. godine“. *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, 15 (2020), 23: 109-136.
- Matković, Blanka (prir.). 2017. *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.), Likvidacije i progoni*. Zagreb. Hrvatska družba povjesničara „Dr. Rudolf Horvat“.
- Matković, Blanka (prir.). 2017. *Split i srednja Dalmacija u dokumentima Ozne i Udbe (1944. – 1962.), Zarobljenički logori i likvidacije*. Zagreb – Trilj. Hrvatska družba povjesničara „Dr. Rudolf Horvat“ – Kulturno društvo Trilj.
- Matković, Blanka; Štimac, Stjepan (prir.). 2018. *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZN-e, UDB-e i Narodne milicije (1944.-1965.), Likvidacije i progoni*. Zagreb. Hrvatska družba povjesničara „Dr. Rudolf Horvat“.
- Radelić, Zdenko. 2011. *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950*. Zagreb. Alfa.
- Rupić, Mate; Geiger, Vladimir (prir.). 2011. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti, Dalmacija*. Slavonski Brod – Zagreb. Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje – Hrvatski institut za povijest.

- Ujdurović, Miroslav. 1983. *Biokovsko-neretvansko područje u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*. Split. Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.
- Utovac, Darko. „Metković u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“. Izlaganje na stručno-znanstvenom skupu: *Metković 600*, Grad Metković, Sveučilište u Zadru, Sveučilište u Dubrovniku, Metković, 9.-11.6.2022.
- Utovac, Darko. 2022. *Neretva i njezini ljudi*. Opuzen – Čitluk. Matica hrvatska Ogranak Opuzen – Matica hrvatska Ogranak Čitluk.
- Utovac, Darko. „Tajna organizacija Hrvatski oslobodilački pokret (HOP) u Vidu kod Metkovića 1963. godine“. *Politički zatvorenik*, 292 (2022.), 30-35.

Tisak

Slobodna Dalmacija (Split), 1945.-1946.

Internet

- „Drugi svjetski rat“. Franjevački samostan Rama – Šćit. Pristup ostvaren 20. kolovoza 2022. <https://www.rama.co.ba/stranice/drugi-svjetski-rat>
- Markota, Žarko. “Križari u župi Vid 1946. godine“, *List župe Gospe Snježne*, 8 (2001.). Pristup ostvaren 15. kolovoza 2022. <https://www.vid.hr/zupni-list/8broj/8-krizari.htm>
- „Popis 256 ubijenih Hrvata iz Donjeg Poneretavlja (Nekadašnji kotar Metković)“, Portal *Komunistički zločini*, 21.9.2020. Pristup ostvaren 29.7.2022. <https://komunistickizlocini.net/2020/09/21/popis-256-ubijenih-hrvata-iz-donjeg-poneretavlja-nekadasnji-kotar-metkovic/>
- „Žrtve partizanskih i komunističkih zločina 1944.-1946.“, *Matijevići i Neretva, Aktivne stranice Neretve i okolice*, 25.5.2011. Pristup ostvaren 5.8.2022. <https://blog.dnevnik.hr/matijevici/2011/05/1629251637/zrtve-partizanskih-i-komunistickih-zlocina-19441946.html>

Post-war Communist Repression and Crusaders in the Neretva Area: The Activities of the Milas Group Through the Documents of the State Security Administration and the People's Militia (2)

Summary

In the first months after the end of military operations in Dalmatia, the organization of the first crusader groups began. There were groups founded near Metković at the end of 1944, and which often crosses over to Herzegovinian soil or maintained contacts with local associates. During this period, individual groups were broken up, and the showdown with the crusaders continued throughout 1945. By the beginning of 1946, the Neretva region was mostly “cleansed” of crusaders, and there were many persecutions of their associates known to the communist authorities and persecuted. However, it was then that a group of crusaders led by Ivan Milas from Čapljina, who also collaborated with the Široki Brijeg crusaders, occasionally began to transfer to the Metković area. Based on the documents, the constant activity of Milas' group in the Metković area can be traced somewhere from the beginning of the summer of 1946 to the beginning of September when Milas was captured. His fate remains unknown.

Keywords: anti-communist resistance, crusaders, Herzegovina, Ivan Milas, Metković.